

Інтернет 56% та особисті зустрічі 42%. Це свідчить про те, що переважають пасивний і «розважальний» способи, а так звані «інтелектуальні» шляхи сприйняття виявилися у меншості: лише 12% – слухання інтерв'ю словацькою мовою на радіо, 8% – читання словацької наукової літератури, 6% – читання словацької белетристики, 1% – родинні контакти. Для 74% респондентів словацька мова є близькою, а 26% – неблизькою.

Висновки. Отже, проаналізувавши статус словацької мови у Чехії, особливості словацької наці-

ональної меншини, ставлення чехів до словацької мови, присутність словацької мови у чеському комунікаційному просторі, зокрема на Інтернет-сторінках чеських сайтів, в освіті, науці, культурі, ми можемо констатувати, що сьогодні очевидні позитивні і негативні результати взаємодії чеської і словацької мов у Чехії. Словацька мова у ЧР має свою специфічну комунікаційну традицію, надалі є тут присутньою, хоча значно меншою мірою, вступаючи з чеською мовою у традиційні та створюючи нові типи контактів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гілецька З. Чеська мова в словацькому комунікаційному просторі. *Studia Slovakistica* 16. Словацька мова і література у дзеркалі перекладу. Ужгород, 2016. С. 35–42.
2. Mitter P. Srovnání recepce slovenštiny v ČR a češtiny v SR. *Jazykovědné aktuality*, 2007. Roč. XLIV. Čeština a slovenština: vzájemné vztahy. S. 45–53. URL: http://jazykovednesdruzeni.cz/JA_2007_zvladni_cislo.pdf (дата звернення: 19.02.2018).
3. Musilová K. Slovakismy v současné češtině (sociolingvistický průzkum mezi vysokoškoly). URL: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/olostiak2/subor/36.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).
4. Nábělková M. 2003. Súčasný kontext slovensko-českej a česko-slovenskej medzijazykovosti. URL: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/133319/BrnenskeTextykSlovakistica_005-2003-1_13.pdf?sequence=1 (дата звернення: 20.05.2021).
5. Slovenská národnostní menšina. *Vláda České Republiky*. 9.12.2020. URL: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/slovenska-narodnostni-mensina-16157/> (дата звернення: 20.05.2021).
6. Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Počty a odhady. URL: <http://www.uszz.sk/sk/pocty-a-odhady> (дата звернення: 19.02.2018).

УДК 811.162.1'06'367.332.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.16>

ПОЛЬСЬКІ АДРЕСАТИВНІ ЗВОРОТИ: ГРАМАТИКА ТА ОМОНІМІЯ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ

POLISH FORMS OF ADDRESS: GRAMMAR AND HOMONYMY OF SPEECH LABEL

Стахнюк Н.О.,

orcid.org/0000-0001-9078-9444

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті досліджуються адресативні звороти, які функціонують у сучасній польській мові, особливості граматичної організації конструкцій цього типу та омонімічні словоформи офіційних звертань (на прикладі лексичних одиниць «rap» та «rapі»). Польські форми звертання та типові формули мовленнєвої ввічливості є проблемним питанням через труднощі вибору доречної у певному контексті конструкції, відмінність від інших мов (зокрема й слов'янських). Необхідність умілого використання адресативів зумовлюється специфікою відображення у них польського соціального устрою. Отже, мовець, який дбає про адекватність та ефективність комунікативного акту, учасником якого він є, повинен дотримуватись норм польського мовленнєвого етикету. У статті розглянуто основні терміни та поняття, які стосуються теми дослідження: «(мовний) етикет», «етика спілкування/етика слова», «адресативні форми», «ввічлива мовленнєва поведінка» та інші. Найбільш типовими адресативами, які вживаються у польській мові, є «rap», «rapі» та «rapństwo». Їх походження зумовлене соціальною нерівністю шляхетського суспільства. Однак ці словоформи упродовж XVII–XX ст. зазнавали різних змін на площині семантики, деривації, прагматики. Сьогодні ці слова є стилістично нейтральними та застосовуються на позначення всіх повнолітніх осіб (незалежно від їх статусу). Однак досі проблемним залишається питання їх морфологічної належності, адже

формально вони мають усі ознаки, притаманні іменникам, однак у польському мовознавстві побутує теорія про їх займенникову природу. Підтвердженням тому є синтаксична поведінка цих лексичних одиниць, адже їх не можна поєднувати ані з указівними займенниками, ані з прикметниками. Точно визначити, до якої частини мови належить слово, можна тільки у контексті. Таким чином, можна зробити висновок про неоднорідність та складність польської системи адресативів, яка потребує подальшого глибшого вивчення.

Ключові слова: адресативні звороти, ввічливість, мовленнєвий етикет, граматики, омонімія.

The article investigates forms of address and their function in the modern Polish language, features of grammatical organization of constructions of this type and homonymous word forms of official appeals (on the example of lexical units “pan” and “pani”). Polish forms of address and typical formulas of speech politeness are a problematic issue due to the difficulty of choosing the appropriate construction in a particular context, the difference from other languages (including Slavic). The need for skillful use of addressees is due to the specifics of their reflection of the Polish social system. Therefore, a speaker who cares about the adequacy and effectiveness of the communicative act of which he is a participant must adhere to the norms of Polish speech etiquette. The article considers the main terms and concepts related to the research topic, namely “(language) etiquette”, “ethics of communication / ethics of words”, “forms of address”, “polite speech behaviour” and others. The most typical addressees used in Polish are “pan”, “pani” and “państwo”. Their origin is due to the social inequality of aristocratic society. However, these word forms during the XVII–XX centuries underwent various changes in the field of semantics, derivation, pragmatics. Today, these words are stylistically neutral and are used to refer to all adults, regardless of their status. However, the question of their morphological affiliation still remains problematic. After all, formally they have all the features inherent in nouns, but in Polish linguistics there is a theory about their pronoun nature. This is confirmed by the syntactic behavior of these lexical units – they can not be combined with either indicative pronouns or adjectives. It is possible to determine exactly which part of speech a word belongs to only in context. Thus, we can conclude about the heterogeneity and complexity of the Polish system of addressees, which needs further and deeper study.

Key words: forms of address, politeness, speech etiquette, grammar, homonyms.

Постановка проблеми. Адресативні звороти є важливим елементом мовленнєвого етикету будь-якої мови. Вони мають структуроутворювальний характер висловлювання та використовуються для визначення ступеня та типу дистанції між співрозмовниками. Крім того, вони відіграють роль встановлення та підтримки контакту з адресатом. Найчастіше вони виражаються прийменниковими, іменними (ім’я, прізвище, посада), атрибутивними формами або їх поєднанням.

Адресативні звороти вирізняються польську мову на тлі мов сусідів (слов’ян та неслов’ян) більше, ніж особливості відмінювання, лексична чи словотвірна системи. Уміння вдало добирати та застосовувати на практиці певні адресативні звороти на тлі загальної мовленнєвої стратегії має іноді вирішальний вплив на ефективність кожного конкретного комунікативного акту. Тому це питання заслуговує детального вивчення в описовому та порівняльному аспектах.

Постановка завдання. У статті досліджуються адресативні звороти, які функціонують у сучасній польській мові, особливості граматичної організації конструкцій цього типу та омонімічні словоформи офіційних звертань (на прикладі лексичних одиниць «pan» та «pani»).

Виклад основного матеріалу. Проблема походження, функціонування та змін у кодифікації польських адресативних зворотів була предметом дослідження вітчизняних та польських мовознавців. Так, наприклад, М. Марцянік [5] збрала та опрацювала близько 15 000 форм-звертань, серед яких переважно усні висловлювання поляків, адресовані конкретним людям у безпосеред-

ньому спілкуванні (віч-на-віч). Матеріал датовано 1970–1990 роками, мовою, якою послуговуються співрозмовники, є загальнопольська, тобто типова для неформальних контактів. Хоча у зібраному матеріалі домінують висловлювання представників інтелігенції, однак авторка стверджує, що мовленнєва поведінка поляків як із точки зору комунікативних функцій, так і формально, не дуже диференційована, зважаючи на середовище.

Українська дослідниця А. Кравчук звертає увагу на особливості поділу польських адресативних зворотів відповідно до соціолінгвістичних критеріїв та специфіки соціолінгвістичного розрізнення польських форм звертання до адресата порівняно з українськими [1]. Польський дослідник В. Сосновський також звертає увагу не лише на суто мовний аспект адресативних форм, а й на його соціологічне відображення. Автор не лише аналізує та порівнює усні висловлювання представників сучасних слов’янських мов (польської, російської, болгарської), а й вивчає діалоги з підручників для вивчення цих мов як іноземних, словники та літературні тексти, в яких уживаються адресативи [9].

К. Ожуг звертає увагу на появу нового типу мовленнєвого етикету – «комп’ютерний етикет», або «етикет споживацької культури» [6]. У ньому прийнято дотримуватись головних правил мовленнєвого етикету, але у мінімальних його виявах. Її особливістю К. Ожуг називає те, що замість висловлення доброзичливості співрозмовникові мовець зосереджується на власній особі, прагнучи до задоволення своїх потреб. Унаслідок демократизації суспільного та політичного життя

зменшилась дистанція між учасниками комунікативного акту, результатом чого є все частіший перехід на «ти» в офіційних ситуаціях (що знаходить відображення у засобах масової інформації), а також збільшення рівня толерантності щодо вульгаризмів та сленгу.

Крім того, нормам мовленнєвої поведінки та етикету присвячено праці А. Скуджик [7], Р. Гуці [2], Н. Сосновської [8], М. Кіти [3] та ін.

Завданням статті є узагальнення теоретичної та термінологічної основи до питання про мовленнєву стратегію та поведінку, вивчення тенденцій сучасного польськокомовного етикету, дослідження функціонування адресативних зворотів у контексті граматичних та семантичних категорій лінгвістичної системи.

Мовний етикет (мовна ввічливість) – це сукупність моральних норм, заснованих на системі соціально усталених цінностей, як-от доброта, готовність допомогти слабшим, повага до людей. Функції мовного етикету:

- полегшення встановлення та підтримка контакту між співрозмовниками у різних комунікативних актах (привітання, відповідні звертання до адресата тощо);
- побудова та зміцнення добрих стосунків між людьми (подяки, побажання, слова співчуття);
- створення сприятливої атмосфери для спілкування (схвальна оцінка, пропозиція допомоги).

Однак із точки зору культури мови доцільніше говорити про етику слова, аніж про мовний етикет, точніше – про лінгвістичну етику спілкування.

Етикет <fr. etiquette 'ceremonial'> книж. «Усталений та обов'язковий спосіб поведінки в певних колах, переважно при королівських дворах, у дипломатичних середовищах тощо; товариські, церемоніальні форми» [10, с. 858.]

Етика мовного спілкування (етика слова) є тією сферою, за якою сучасна культура мови уважно спостерігає та намагається вплинути на формування відповідних мовних та комунікативних установок та поведінки носіїв польської мови: «Етика слова [...] – це риса мовного контакту в кожному конкретному мовленнєвому акті. Вона передбачає конкретне ставлення автора тексту до його адресата, а також правильне сприйняття адресатом тексту. Основою етики слова є суб'єктивне, а не інструментальне трактування партнера в діалозі, слухача чи читача, тобто повага до нього з урахуванням його звичок, поглядів тощо. Вона передбачає щирість наміру автора тексту та відсутність підозр із боку адресата. [...] Комунікативний акт, що відповідає принципам етики слова, повинен бути позбавлений таких

елементів, як нав'язування поглядів партнеру, відсутність можливості представити його точку зору, залякування та змушення до сприйняття тексту повідомлення всупереч його волі. Із боку адресата порушенням етики слова вважається упереджене слухання чи читання, підпорядковане стереотипам чи заздалегідь визначеним припущенням» [11, s. 1567].

Стратегії ввічливої поведінки кожен із нас засвоює завдяки процесу соціалізації із самого дитинства. Вони є певним чином автоматизованими, залежать від конкретної комунікативної функції та є повторюваними, як-от мовленнєва поведінка під час привітання або прощання. З огляду на це, вони, як правило, не супроводжуються повним усвідомленням норм.

Щодо поняття адресативних форм, то у статті послуговуватимемо концепцією В. Сосновського, який слушно локалізує їх у межах висловлювань, що реалізують функції мовленнєвої ввічливості: «Вони (адресативні форми) належать до найважливіших мовних засобів, за допомогою яких учасники розмови узгоджують взаємовідносини. Під поняттям адресативних форм слід розуміти висловлювання, які за допомогою прономінальних форм чи їх еквівалентів – номінальних та атрибутивних форм (деякі присвійні займенники та деякі прикметники) – слугують для початку комунікативного акту, підтримання контакту, а також дозволяють визначити соціальний статус мовця щодо адресата/адресатів відповідно до загальноприйнятих суспільних та культурних норм, які впливають на рівень та характер дистанції між учасниками комунікативного акту» [9, с. 321].

Увічлива поведінка виявляється у вигляді конкретних мовленнєвих актів, які реалізуються у трьох аспектах: відповідність мовній системі, відповідність мовним функціям та результати мовленнєвого акту (здійснення впливу на адресата). Із практичної точки зору акти ввічливості варто оцінювати щодо їх адекватності, досягнення комунікативної мети (ефективний чи неефективний). Як стверджує М. Марціянік, «вдало застосований адресативний зворот повинен відповідати таким передумовам, які є доречними для автора, адресата та цієї комунікативної мовленнєвої ситуації. Він також повинен відповідати важливим умовам у вигляді т.зв. зобов'язання мовця діяти належним чином (якщо, наприклад, мовець вітається зі своїм співрозмовником словами «Я радий тебе бачити», то після цих слів він не може сприймати його як зловмисника або ворога – у такому разі він не був би вірним своїм

зобов'язанням). Зобов'язання у такому значенні абсолютно не залежить від чесності (та фактичних почуттів) мовця» [5, с. 6].

Як уже згадувалось вище, саме адресативні звертання вирізняють польську мову на тлі мов сусідів (слов'ян та неслов'ян) найбільше. Функцію адресативного особового займенника у польській мові виконують слова «pan» («pani»). Походження його пов'язане з поділами у шляхетському суспільстві, адже спочатку він означав «власника майна, володаря». Використовувався як останній елемент складних фраз типу «wasza miłość», «mój miłościwy panie», «miłościwa pani» тощо. У XVII–XVIII століттях складні назви титулів зазнали скорочення (контамінації), як-от «waszmość», «waśpan(i)», «waść», «mospan», «waspan(i)» тощо, які поширилися серед дрібної шляхти та втратили риси почесності та шанобливості. Як звороти, що слугують для називання адресата, почали сприйматися лише фрази з додатковими елементами «pan» / «pani». Варто зазначити, що спочатку всі звороти (незалежно від складності та титульних рис) поєднувались із присудком у 2-й особі однини, як-от «Jaśnie Wielmożny Panie, zróbże mi łaskę».

Звертання «pan» / «pani» використовували навіть у характерних для шляхти адресативних формах типу «Panie Bracie» для вираження рівності та солідарності. Це значення збереглося до наших днів у фразеологізмі «być z kimś za pan brat» (бути з кимось у близьких, приятельських стосунках).

Протягом XX століття слово «pan» / «pani» остаточно посіло позицію самостійного займенника ввічливості, незважаючи на те, що він неодноразово наштовхувався на думки опонентів, які спочатку вважали його феодальним рудиментом, згодом – буржуазним. Остаточо ця займенникова форма закріпилась у польській мові у другій половині XX століття, її використання втратило свій класовий підтекст і стало ознакою польської наступності, традиції та гарних манер. Зараз звертання «пан» / «пані» застосовується в офіційних контактах щодо кожної особи, яка досягла 18 років.

Варто зазначити, що в сучасній офіційній польській мові не можна поєднувати стандартну форму «пан» / «пані» з прізвищем. Адресативи типу «panie Andrzejewski», не є ввічливими. По-перше, вони мають клеймо офіційності і підкреслюють перевагу мовця над співрозмовником. По-друге, вони асоціюються із сільським, провінційним середовищем. Це значно вирізняє польську мову на тлі інших мов, у яких в офіційних ситуаціях найчастіше використовуються такі або

подібні конструкції (як-от литовська, англійська, німецька).

Традиційні поєднання «пан» / «пані» + ім'я були припустимими лише в приватних контактах, зі знайомими (так зверталися до хороших друзів, сусідів та колег). Сфера застосування цієї форми сьогодні стає все ширшою, нею часто користуються, наприклад, співробітники фірм у контактах із клієнтами. Однак таке пряме звертання до адресата для багатьох є образливим, особливо для людей старшого покоління, які сприймають його як явне порушення меж приватності. Варто зазначити, що деякі науковці, наприклад М. Лазінський [4], припускають, що у майбутньому такі адресативи можуть стати симетричним універсальним зворотом.

Досить складно пояснити іноземцям, яку адресативну форму використовувати у спілкуванні з поляками замість прізвища. Однак проблеми з вибором мають не лише іноземці, а й носії польської мови. Про це свідчить часта стратегія уникнення адресних фраз у ситуації, коли не є відомим те, яку з них обрати.

Слова «pan» та «pani» – це не тільки іменники в адресативній функції, а й дистанційовальні займенники 2-ї особи, що синтаксично поєднуються з дієсловами у 3-й особі однини. Загалом, польська лінгвістика не трактує ці форми як займенники, але в деяких граматиках трапляється така теза.

Дійсно, особові займенники, що функціонують у польській мові, можна умовно розділити на дві групи. До першої належать займенники, що не виконують функції адресативного звертання, як-от «ja», «ty» або «on», до другої – займенники які у реченні свідчать про неофіційний тип комунікативного акту, як-от «ty» або «wy». Також варто зазначити, що неофіційні займенники «ty» і «wy» мають свої офіційні відповідники, які слугують маркером дистанції, субординації одного співрозмовника щодо іншого. Такими займенниками є «pan», «pani», «państwo». Як зазначає Р. Гуца, «всупереч традиційній польській граматиці можемо з усією впевненістю слова «pan», «pani», «państwo» вважати займенниками, а не іменниками, хоча б тому, що їх, як й інші займенники 1 та 2 особи, не можна поєднувати ані з указівними займенниками, ані з прикметниками. Отже, речення «Czy pan mówi po irlandzku?» є реченням у 2 особі, тоді як речення «Czy ten pan mówi po irlandzku?» містить присудок у 3 особі й іменник pan у ролі підмета» [2, с. 179].

Отже, омонімічні одиниці «pan» і «pani» представляють у польській мові обидві основні підсистеми адресативних форм: іменникові (кличні)

форми та займенникові форми, синтаксично інтегровані.

Така омонімія є винятком порівняно з іншими мовами, в яких адресативи формуються за допомогою стандартного титулу, що відповідає нашим «пан» і «пані» (ім'я та по батькові в українській, російській мовах), а як інтегровані форми синтаксично використовуються різні особові займенники. Порівняймо: *Dzień dobry, panie profesorze. Czy mogę pana w czymś pomóc?* (пол.) / Добрий день, Вікторе Олексійовичу. Чи я можу Вам допомогти? (укр.) / Здравствуйте, Виктор Алексеевич. Чем я могу Вам помочь? (рос.)

У польському реченні дві функціонально різні адресативні форми базуються на одній і тій же одиниці – «пан». Можна навіть повторити адресатив як займенник: «*Dzień dobry, panie profesorze. Czy mogę pana profesorowi w czymś pomóc?*».

Однак, як стверджує М. Лазінський, таке використання вважатиметься нестандартним, надто правильним та псевдоввічливим. У кличному відмінку не функціонує простий гонорифікативний займенник. Нейтральні аналітичні форми вока-

тива «*proszę pana i pani*» та стилістично позначені форми простого вокатива слід вважати гонорифікативними іменниками [4, с. 16].

Ці іменники є основними стандартними титульними/адресативними зворотами польської мови. Адресативні займенники також можна оцінювати в більш широкій, соціологічній перспективі мовної ввічливості.

Висновки. Доречне використання адресативних зворотів вимагає розбірливості та такту. Добір невдалої форми може призвести не лише до непорозуміння, а і до мимовільної образи співрозмовника. Форми, які початково мали риси високих та поважних, використані у недоречному мовному або ситуаційному контексті, можуть набути протилежного емоційного забарвлення і зневажливого значення. Так, наприклад, образливого відтінку набуває поєднання світського адресативного звороту «пан» зі званнями, які носить духовенство, як-от «*panie księżę*», «*panie proboszczu*» тощо. Крім того, не варто оминати офіційні титули чи назви посад, вчені звання під час звертання до відповідних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравчук А. Соціолінгвістична неоднорідність польських адресативних зворотів (на тлі українських). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 43–53.
2. Huszcza R. O gramatyce grzeczności. *Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1980. Vol. 71/1. S. 175–186.
3. Kita M. Językowe rytuały grzecznościowe. Katowice, Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych. 2005. 433 s.
4. Łaziński M. O Panach i Paniach. *Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 2006. 360 s.
5. Marcjanik M. *Polska grzeczność językowa*. Kielce. 2002. 285 s.
6. Ożóg K. *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów : Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne «Fraza». 2001. 263 s.
7. Skudrzyk A. Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, savoir-vivre, bon ton, dobre wychowanie, grzeczność językowa). *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, red. A. Achtelek – J. Tambor, Katowice: Gnome, 2007. S. 105–123.
8. Sosnowska N. Sposoby zwracania się do rozmówców (na przykładzie audycji „To był dzień” III programu PR). *Roczniki Humanistyczne*. T. XLVIII, z. 6. 2000. S. 97–106.
9. Sosnowski W. Formy adresatywne. Aspekt językowy i socjologiczny. *Semantyka a konfrontacja językowa*, D. Roszko, J. Satola-Staškowiak (red.). Warszawa. 2015. S. 319–332.
10. *Uniwersalny słownik języka polskiego* / red. S. Dubisz. T. 1. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003. S. 1180.
11. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* / red. Markowski A. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. 2020. S. 1708